

הנראה לעין, ושל היכולת האנושית לחשוף ולהבין אותו, יש מוטיב בורחסי נוסף המוצא לעצמו במה טבעית בסיפור הבלשי: המוטיב של האדם הפוגש את גורלו בסוף הדרך. את המוטיב הזה הזכרתי כבר בפרקים קודמים, אם כי אולי לא הדגשתי די הצורך את חשיבותו. הסיטואציה של הרודף המשיג את הנרדף, או של הרודע המצליח להניח יד על קורבנו, מאפשרת לבורחס לבחון בסיפורים רבים את הרעיון בדבר אחרות הזרות ובדבר הגורל המשותף של יחידים שונים. כל אלה מתקשרים, באופן טבעי, עם הסיפור הבלשי. אבל מעבר לכל השיקולים האחרים עומדת העובדה שהסיפור הבלשי מהווה מסגרת ליצירת עלילה, מעניינת ומרתקת בוכות עצמה, המעוררת את תשומת ליבו של הקורא ומובילה אותו לאורך כל הקריאה ועד פיענוח החידה. הסיפור הבלשי הוא הדוגמה הבולטת של הפנייה לקורא לדחות את חוסר-אמונו הבסיסי, וכמו בחלק גדול מסיפוריו של בורחס, הרי בסיפור הבלשי הקלאסי אין החיפוש אחר האמת מלווה בניסיון ללמד מוסר השכל. בררישות הללו ראה בורחס את עיקרה של היצירה הספרותית, ואת תמציתו מצא בסיפור הבלשי.

"המוות והמצפן" הוא הסיפור הבלשי הקלאסי והמוכר ביותר של בורחס, שבו באים כל המאפיינים שהזכרתי לעיל לידי ביטוי ברור. סיפור זה זכה לכרכים עבים ומלאים של פרשנות ובקורת, ממקורות מבט ומכיוונים שונים ומשונים. לפני שאדון בו מן הראוי שאבהיר כמה נקודות. חורחי והדגשתי, כי בורחס אינו בוחר ביצירתו את המניעים המוסריים של הדמויות המופיעות בסיפוריו, וגם אינו מחלק להם הערכות וציונים בשל כך. אבל אין משמעות הדבר ששאלות אלו לא העסיקו אותו. כבר הזכרתי את העמדות הפוליטיות שביטא בורחס נגד שלטונם של פרוץ ושל יורשיו וכך את הביקורת שעורר יחסו למלחמה המלוצלכת בארגונטינה בשנות השבעים. יתר על כן, ברבים מהארוניות שהעניק במשך שנותיו התבטא בורחס בשאלות של מוסר, תרבות ופוליטיקה, וגם התייחס לקשר שבין אלה לבין הספרות. כקורא נלהב של שקספיר או דוסטויבסקי היה בורחס מודע היטב למקומן של שאלות מהסוג הזה בהיסטוריה של הספרות ולאיכותה של הספרות שנוצרה על בסיסן. אולם בורחס השתדל כי בסיפוריו לא ישפיעו השיקולים האחרים או הפוליטיים על השאלות האסתטיות ועל השיקולים

פרק 2 הבלש המטאפיסי

הסיפור הבלשי היה ז'אנר אהוב מאוד על בורחס, וביצירתו כולו אנו מוצאים עדויות רבות לאהבה הזאת. אהבה זו איננה מנותקת מאהבתו למטאפיזיקה ולכל הנושאים שבהם דנו בפרקים הקודמים. אפשר לטעון, באופן כללי, שהסיפור הבלשי מושתת על כמה הנחות יסוד מטאפיזיות קבועות: הבלש ניצב מול מבוכ של אינסוף עובדות ומנסה לפלס לעצמו דרך בתוך המבוכ הזה, ולהבין את הסדר העולה מתוך הכאוס, על ידי הפעלת השכל האנליטי שלי. הוא מניח שקיימת חוקיות ברורה שבכוונו לפענח, ושהוא אמנם מסוגל להבין את שרשרת הסיבות והמסובבים שהביאו למעשה הרצח העומד במרכז העלילה. על הנחות היסוד של החקירה הבלשית, ועל הדרך שבה הן באות לידי ביטוי בסיפורים של הבלשים המפורסמים, דוגמת שרלוק הולמס, המפקח דופן של אדגר אלן פו, הבלשים של צ'סטרטון וכל חבר עמותיהם, נכתבה כמות לא קטנה של מאמרים וספרים מלומדים. במחקרים אלה נהוג להדגיש במיוחד את המשותף ואת המפריד בין החקירה הבלשית לבין החקירה המדעית, ומה משמעות הדבר בשביל שתיהן גם יחד. מכיוון שאנחנו כבר מכירים את עניינו של בורחס בבקורת הנחות יסוד מהסוג העומד מאחורי הסיפור הבלשי והחקירה המדעית, ומכיוון שאנחנו גם מכירים את עניינו של בורחס בסיפורי מתח והרפתקה בכלל, הרי אין בעצם החיננויות בסיפורי בלשים הפתעה עבורנו, וגם אין הפתעה באופן שבו הוא עושה שימוש בבמה האידאלית הזאת, מבחינתו, לכתיבת מטאפורות אפיוסמולוגיות הבוחנות את המשמעות של ההנחות הללו. לצד הנחות היסוד בדבר קיומו של סדר שמאחורי הכאוס

תגובתו של לונרוט להצעה של טרוויוראנוס מתמצתת את הרעיון שבבסיס הסיפור הזה, ואולי מאחורי חלק גדול מכתבתו של בורחס כולה.

זה אמנם הסבר אפשרי – אומר לונרוט לטרוויוראנוס – אך הוא בורחאי לא מעניין. אתה בטח תאמר לי שלמצאיות אין כל חובה להיות מעניינת. אני איש, שהמצאיות יכולה אולי לוותר על החובה הזאת, אך לא כן ההשערה. בהשערה שזה עשה אילתרת נוטל תאקראי חלק גדול מדי. הנה לפנינו רבי נרצה. לעובדה זו אעדיף הסבר על טהרת הרבנות על פני אחד המתבטט על היתקלות דמיונית באיזה שורד דמיוני.

הרמז הרבני הראשון להקרתו מודמן ללונרוט ממש במקום הרצת. במכונת הכתיבה של יארמולינסקי נותר דף ובו שורה אחת בלבד ובה המלים: "זאת הראשונה של השם כבר נאמרה". לונרוט, המעודד מן המיצא רב-המשמעות הזה, לוקח עימו את הספרים המקצועיים של הקורבן, כולם בנושאי יהדות, כמובן בהם, דרך אגב, מזכיר איזה "כתב הגנה על הקבלה", שאינו אלא שם של מאמר שבחרה עצמו פירסם שנים קודם לכן (יעוד נחזור לכך בפרק י"ב).

לונרוט שוקע אפוא בלימוד שיטתו של המקורות היהודיים כדי לבסס את תקירתו הרבנית הטהורה, שעליה האחיר בפני טרוויוראנוס. הנושא המרכזי המעסיק את לונרוט נוגע לשמות הרבים שהמסורת היהודית מייחסת לאלוהים, וכפרט למשמעותו המיוחדת של השם המפורש, אשר המילים המודפסות שארמולינסקי השאיר במכונה הזכירו בביטור.

יום אחד מבקר את לונרוט עורך ה"ידישע צייטונג" עיתון יהודי מקומי. שניהם נפגשו כבר קודם לכן במקום הרצת, וכעת מבקש העורך לפרסם כתבה על התקדמות החקירה. לונרוט, כמובן, מעוניין לדבר רק על יהדות. בעקבות ביקורו מפרסם העורך מאמר ארוך, ובו הוא מתאר את התעניינותו החדשה של לונרוט.

מעשה הרצת השני מתחדש ליל השלישה בינואר, חודש בריוק לאחר הרצת הראשון, ליד מפעל לצבעים הממוקם באחד מפרבריה המערביים של העיר. הקורבן הפעם היה שורד ידוע. דינאל סימון

הספרותיים. מובן, שעמדה זו כשלעצמה מעוררת שאלות רבות, אבל לא כאן המקום להתייחס אליהן. הונתי היא להרגיש, כי עבור בורחס העלילות עצמן, והרעיונות המטופלים בהן, היו הקריטריון העליון והיחיד לכתובה. הסיפור הבלשי היווה תמיד מסגרת מתאימה למתן עריפות לעלילה על פני כל היבט אחר בסיפור, וכך היה גם במקרה של בורחס.

בין הפינטומים הרבים של בורחס, שנעשו בשיחוף פעולה עם חבריו, בולטת סידרה של סיפורים בלשיים שכתב עם יחידו הקרוב אדולפו בינאי-קאסארס תחת שמות בדויים, כגון ה' בוסטוסודימק (B. Bustos-Domecq), או ה' סוארס-לינץ (B. Suárez-Lynch). תחת השם בוסטוסודימק, למשל, הם כתבו על כלש בשם איסידרו פארודי (Isidro Parodi), המרצה עונש מאסר עולם, כנראה על לא עוול בכפו ומתאו בכלא פותר תעלומות עבור לקוחותיו.

נחזור עתה לסיפור "המוות והמצפן". במרכז העלילה עומרת סידרת רצחיות ובלש שמנסה לפענח את השאלות הבסיסיות: מי הוא הרוצח? מהו המפתח להבנת הסידה? איפה ומתי ירחש מעשה הרצח הבא? הבלש הוא שכלתן טוחו, בודמותם של הבלשים הספרותיים הקלאסיים, אם כי בורחס מייחס לו גם תכונות של הרפתקן, ואפילו של מהמר. הסיפור כולו מתרחש בעיר עלומת שם, גדולה ומבוכית, אשר באופן משונה, ועל אף הערר רחוקים ישירים לכך, ברור לכל כי מדובר בבואנוס-איירס. בורחס אמר פעם, שלא העלית, אף לא באחד מסיפוריו, לבטא את מהות אופיה של בואנוס-איירס בתמציתיות ובבהירות, כפי שעלה בידי לעשות בסיפור הזה.

הסיפור נפתח ברצח של חוקר תלמוד בשם מרסלו יארמולינסקי, שהגיע לעיר לרגל בינוס מקצועי, שבו היה אמור להרצות על עבודתו. המפקח לונרוט מגיע למקום ומוצא את יארמולינסקי בהדרג, במלון הממוקם בצפון העיר כשסכך תקוע בחזהו. עוזרו של לונרוט, סקרואנוס, מציע הסבר פשוט וישיר למעשה: בחדר הסמוך לחדרו של יארמולינסקי התארה באותה עת אורח עשיר, בעל אוסף אבני הספיר הגדול והמפואר בעולם. שורד, שהיפש את חדרו של האישי, נכנס בטעות לחדרו של יארמולינסקי, וכאשר החגלה, ויארמולינסקי עמד לחזיק עורה, לא נותרה לו ברירה אלא להרג את האישי, וכך עשה.

הרצה הבא ותקיים למחרת היום, ולנורטו היה מטוגל להטיק את המוקום המרוזק שלו על פי המפה: הוא פשוט הרחיב את המשולש המושלם לידי יצירת דלתון משולם עם נקודה נוספת בדרום העיר. לנורטו אכן הגיע למקום המיועד, בדיוק בזמן המיועד. מסקנתו היתה נכונה לחלוטין, ובמקום המיועד פגש, על פי התכנית, את הרוצח. טיפוס ידוע בשם ר'ד שארלאך. אך למרבה הצער ולמרות הצלתו המדולה, התברר לו בעת הפגישה עם הרוצח נודל הטעות שעליה התבססה כל דרך מחשבתו: לא הוא לכד את הרוצח, אלא הרוצח לכד אותו והרי הדברים ששארלאך מספר ללונרוט בעת הפגישה.

שלוש שנים קודם לכן הביא לנורטו למאסרו של אחיו של שארלאך לאחר קרב יריות ממושך, שבו שארלאך עצמו נפצע קשה אך הצליח בכל זאת לברוח. מאז אותו זמן תיכנן שארלאך את נקמתו העתידית. ההזדמנות נפלה לידי ממש במקרה, כאשר שלא את אחד מאנשיו, וניאל סימון אסבדו ולא אחר, לשדוד את אבני הטפיר של מי שהתארח ליד יארמולונסקי במלון. כפי שטרויריאנוס אכן ניחש נכונה, השודר נכנס בטעות לחדרו של יארמולונסקי ונאלץ להורגו. התעניינותו של לנורטו בזהדות נודעה לשארלאך דרך התכתב בעיתון. הוא החליט להמשיך בתכניתו, וכך ללכוד את לנורטו. גם שארלאך נאלץ ללמוד את המקורות היהודיים כדי לבנות את המלכודת כראוי. לא היה לו קשה לבחור את אסבדו כקורבן, הבא כסידרה, את המקום, את הזמן ואת הכתובות על הקיר הוא בחר בהתאם לתכנית אשר ידע כי לנורטו יפענח בבוא העת. גם בפרשת הרצח השלישי צדק טרויריאנוס, והוא לא היה יותר מאשר הצגה. אותו גריפיוס שהתקשר ומסר הודעה היה שארלאך בעצמו, ואנשיו הם שחתפו אותו, כביכול. לאורך כל הדרך הותיר שארלאך רמזים רבים, שלנורטו בלבד יכול היה להכניסם, המצביעים על כך כי מרזבר בעצם כסידרה מרובעת, ולא משולשת, כפי שביאה לכולם.

לאחר השיחה בין השניים בעת הפגישה, שכללה גם איזה דיון קצר על הפרדקסים של זנון, נסוג שארלאך מספר צעדים ויותר בלונרוט.

ער כאן עלילת הסיפור. הנמשל של המטאפורה האפיסטמוולוגית הזאת הוא בדור למדי. בורחס מביע כאן את ספקנותו לגבי עצם

אֶפְקֹדוֹ שֶׁמֶן, שֶׁאֲחִירֵי כֵן נֶאֱמַר עָלָיו בְּבִרְרוֹר כִּי הוּא יְהוּדִי. לִיר הַנֶּפֶחַ נִמְצָאָה כְּתוּבָה עַל הַקֶּיֶץ בְּאֵלֶּה הַמִּילִים: "דֵּאֲתָּה הַשְּׁנִינִיה שֶׁל הַשֶּׁם כִּכֵּר נֶאֱמַר".

עובר חודש נוסף, בדיוק, ער הרצח השלישי. המקום: ליר נמל העיר, השוכן באיזור המזרחי שלה. הקורבן: אחד בשם גריפיוס או גיצנבורג. הדבר לא לגמרי ברור, משום שנפתו לא נמצאה, אך ידוע שהאיש התקשר קודם לכן לטרויריאנוס, עוזרו של לונרוט, והודיע שיש לו מידע על שני מעשי הרצח הקודמים. כאשר מגיעים הבלשים למקום מגוריו של גריפיוס, מספרים עדים שהוא נחטף על ידי שני אנשים מחופשים לארלקינו (שכן הספור מתקיים בתקופת הקורנבל), אשר החליפו אותו כמה מילים בידיש, גררו אותו לכרכרה ונעלמו. בכל זאת, הם הספיקו להשאיר הודעה (כלל וכלל לא בלתי-עפוייה) כתובה על הקיר: "דֵּאֲתָּה הַאֲהוּזִנָּה שֶׁל הַשֶּׁם כִּכֵּר נֶאֱמַר".

לאחר חיפוש בחדרו המזוהה של גריפיוס מוצא טרויריאנוס ספר שפורסם ב-1739, בשם Philologus Hebraeo-Graecus. (בסיפורים של בורחס, אם תשימו לב, אפילו הטיפוסים המתועבים ביותר הם מלומדים למדי.) בשאט נפש מסוים מוסר טרויריאנוס את הספר ללונרוט. הוא מעלה בפניו את החשד שמא לפניהם הטיפוח מבוית, אך לנורטו, כמובן, אינו רוצה לשמוע. לעומת זאת, הוא שוקע בלימוד הספר שמצא, והיש מהר לומר פרט חשוב מאוד שטרם ידע, דהיינו, שבלוח השנה העברי הימים מתחילים בערב הקודם ומסתיימים בערב הבא. פרט זה יהפוך לאבן פינה בתקירתו. חודש אחרי כן מגיע לידי הבלשים מכתב ובו מפה של העיר.

העליה מצוינים מקומותיהם של שלושת מקרי הרצח. המכתב מוריע שהסידרה הסתיימה משום ששלושת הנקודות יוצרות משולש שווה-צלעות מושלם. ואכן, לונרוט ציין שהתקיימה כאן סימטריה מושלמת בחלל, אך גם בזמן: שלוש רציחות ביום השלישי של כל חודש ברצף. אבל ער מהרה מגיע לנורטו למסקנה שלא זה הפירוש הנכון לעובדות, משום שאין הדבר מתיישב עם ארבע האותיות שבשם המפורש. החסבר הוא אחר: מדובר בארבע רציחות, שהתקיימו בארבעה בכל חודש (שהרי מדובר ברצח של יהודים, ולכן עלינו לחשב בדרך שמחשבים בלוח העברי). במלים אחרות, מקרי הרצח אירעו בארבעה, ולא בשלושה, בכל חודש.

נקודות המפגש בין שני הסיפורים הללו רבות, והעובדה שבורחס קושר ביניהם בגלוי, גם דרך השם של אחד השורדים, איננה מקרית.

גם הפרטים ההדדיים של הסיפור אינם מקריים, ועיון מדויק דווקא בפרטים הללו מראה, שבורחס שחק בדרך אינונית, אם כי נסתרת מאוד מן העין, במהלך הזמן של העלילה. בעוד הסיפור כולו, לכאורה, מתבסס על חישובים מדויקים של יחסים בזמן ובהלל, יכול הקורא הערני לגלות, שכל החישובים הללו הם מעוותים וחלק מהמסקנות של לונרוט מצביעות על יחסי זמן בלתי-אפשריים מיסודם. אם כן, בדרך המקמקה מהווה הסיפור הזה עוד אחד מן ההתחשות של בורחס בדבר קיומו של הזמן. הבח נראה כמה דוגמאות לכך הלקוחות מניתוחו המלומד של ידוהי לארי ולצמון.

ראשית, החודש העברי, המשחק תפקיד מרכזי בהטבר על טהרת היהדות של לונרוט, הוא כמובן הודש ירחי, ובתחילתו הירח תמיד מלא. הירח המלא מזוכר פעמים רבות בתיאורי הנקף של האחרים שבהם עובר לונרוט ביום פגישתו עם שארלאך, כאילו רצה בורחס להזכיר לנו את תשיבות הפרט הזה. מאידך, ההדושים המדויקים החולפים בין רצח לרצח בסידרה הם הדושים בלוח הלועזי, ולא בעברי. אילו נצמד לונרוט בנאמנות לטהרת הרבנות שעליה הצהיר, ושעל בסיסה ניסה לנסח את הסברה, הרי לא הייה נופל בפח שטמן לו שארלאך, אשר שכח, כמורה, את הפרט החשוב הזה אודות אורכו של החודש העברי. אם טורחים ובודקים בדייקנות, מגלים, כי באותו ספר נידח מרצפד, ממנו למד לונרוט על אירגון הימים והערבים בלוח העברי, הוא היה מגלה, ואחרי עמודים ספורים בלבד, גם את המידע הזה אודות החפיפה שבין תחילת החודש העברי לבין הפיעתו של הירח המלא.

ופרט מעניין נוסף, שבוודאי איננו מקרי: יארמולניסקי הגיע לבית המלון שלו בשלושה לדצמבר, ומאוחר יותר אנו למדים כי השלושה במארת שבא אחרי חל ביום שישי. לפיכך, מתוך חיפוש מדויק בלוחות השנה הרלוונטיים יוצא, שיארמולניסקי הגיע לעיר ביום שבת (או ביום שישי במקרה של שנה מעוברת). לא יעלה על הדעת שיהודי שומר מצוות יסע בשבת, או יעסוק בכתיבה בשבת, כפי שעשה יארמולניסקי כליל הרצח.

קיומו של סדר בבסיס התופעות הנראות לעין, והוא לועג ליומרה של מערכות שונעדו להסביר את שלל התופעות הללו תוך רדיקציה לעיקרון אחד, חכם ויפה ככל יהיה. לונרוט דרש ממערכת ההשערות שלו להיות מעניינת ומתוך כך יותר על המציאות עצמה. המערכת החסברית שלו הפכה למטרה בפני עצמה, והוא הצליח לארגן באורח שרירותית את התופעות כך שיתאימו להסבר שלו הקפצע מראש. לא זו בלבד שאין הדבר מוביל לאמת, אלא הוא עלול להוביל למלכודת מוות, כפי שמראה המשל של בורחס.

סיפור "המוות והמצפן" מלא בפרטים מעניינים שזכו לתשומת ליבם של החוקרים הרבים שעסקו בו. למשל, השם של השורד הפועל תחת פקודותיו של שארלאך, דינאל סימון אֶסְבֶּדוֹ, איננו מקרי תחת פקודותיו, שכן זהו שם מקובל בקרב יהודים ואנטויים ופעמים רבות טען בורחס, שהשם הזה מהווה הוכחה לרם היהודי מפורטוגל. אסבדו הוא גם שמו של גיבור בסיפור אחר של בורחס, "המת". בסיפור הזה אני פוגשים בחור צעיר, בנחמין אוסקילרן (Oskilern), המגיע מפרברי בואנוס-איירס אל גבול ברזיל ומצטרף לאנשיו של ראש הכנופיה הידוע, אסבדו פֶּנְדִינְהָ. בהרגה זוכה אוטלורה להוקרה ולמעמד אצל אנשי אסבדו והוא מהליט להשתלט על הכנופיה ולתפוס את מקומו של המנהיג. בדרך הוא מתיידיד עם סוארו, יד ימינו של אסבדו בנדייירה, ומספר לו על תכניתו. סוארו מבטיח לעזור לו. אוטלורה גם מצליח להתקרב לאהובתו של אסבדו ולהפוך אותה למאהבת שלו. לבסוף, באחד הקרבות שבו הם משתתפים, עומד אוטלורה בראש אנשיו של אסבדו בהסתערות המכריעה. אסבדו ממשוך להיזת מנהיג פורמלי של החבורה, אבל נוצר הרשם כי הכל סורים למרותו של אוטלורה. אוטלורה מכבד את המנהיג ואינו נוגע בו לרעה. אולם בסוף הסיפור יורה אוטלוראנו סוארו באוטלורה בעיצומה של המסיבה שבה חשב להכתיר את עצמו למנהיג. עוד לפני מותו מבין אוטלורה שסוארו בגד בו כבר בתחילת הדרך, ושגור דינו נחרץ מכבד. אסבדו איפשר לאוטלורה ליהנות מן המחשבה שהוא שולט בגורלו, וגם מאַהֶבֶת חברתו ומתעצתו בקרב. אבל ממש כפי שאירע ללונרוט, מתברר לו לאוטלורה בסוף הדרך, שלא הוא השולט בגורלו, אלא להיפך: הוא אינו יותר מאשר כלי משחק בידי הגורל.

לכסוף, קל לברוק שהפגישה בין לונרוט ושארלאך מתקיימת בחודש אדר. המן מתואר במקורות כמי שלמד את המסורת היהודית כדי לקבוע את היזם המתאים ביותר לביצוע חבניתו להשמרת העם היהודי, וכמו המן, שהפיל פור, מתואר לונרוט בסיפור כבעל אופי של מהמר. כמו בפורים, לונרוט בקש להשמיר את שארלאך, אך כסופו של דבר השמיד שארלאך אותו. הדמויות של ר' שארלאך ושל לונרוט מזוהות זו עם זו במונבים רבים, החל משמם המצביע בשני המקרים לצבע האדום. גם הזיהוי הזה מתחבר יפה עם המנהג היהודי להשתכר בפורים עד אשר לא ניתן להבדיל בין המן למרדכי.

"המוות והמצפן" הוא הסיפור הכלשי הקלאסי של בורחס, אבל כפי שדסבינו רבים ממבקרינו, די להרחיב אך במיעט את משמעות המונח "סיפור בלשי" כדי שאפשר יהיה לראות את מרבית סיפוריו של בורחס כסיפורי בלשים, שבהם הקורא מוזמן לתהות לאורך כל הטקסט "מי עשה את זה" ואיך זה יתגלה. אבל כפי שאמר בורחס בעצמו: "פתרון המסתורין הוא תמיד נחות מהמסתורין עצמו. במסתורין יש משהו מהעל-טבעי, ואפילו מהאלוהי. בפתרון, לעומת זאת, יש תמיד משהו המזכיר משחק יריים ואחיות עיניים".